

Hadis Mezhep İhtilâf
-Beyhâkî'nin Tahâvî'ye İtirazları-,
Taha ÇELİK,
Konya: Palet Yayınları 2019, 416 sayfa.

Sahâbe arasında hadisleri anlama ve uygulamadaki farklılıklara dayanan ihtilâflar hicrî I. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bölge üzerinden bir ayrımla Irak ehli ve Hicaz ehli (Kûfe-Medîne) şeklinde daha bâriz bir hal almıştır. Hicrî II. asrın ortalarına doğru bu gruplaşma 'ehl-i rey-ehl-i hadis' olarak daha da belirginlik kazanmıştır. Tarihsel süreçte ehl-i rey-ehl-i hadis ihtilâfı mezheplerin teşekkül etmeye başlamasıyla Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ihtilâfı gibi algılanır olmuştur. Bu algı üzerinden hadislerden hüküm istinbâtında reyî çok etkin bir şekilde kullanan Hanefî âlimler, ehl-i hadis ulemâsı tarafından -ilk asırlarda yaygın olan mezmum rey anlayışını da ilham eder bir kullanımla- 'rey ehli' olarak isimlendirilmiş ve reyî hadislere tercih edip rivâyetleri kendi görüşlerine göre tevil etmekle itham edilmişlerdir. Bu ithâmın pratik bir karşılığı olarak ehl-i hadis telif ettiği eserlerde ehl-i reye sıklıkla tenkitte bulunmuşlardır. Bu ithamlar karşısında Hanefî âlimler kendilerinin ehl-i rey değil 'ashâbü'l-hadis ve'l-me'ânî' olarak adlandırılmalarının daha isabetli olacağını ifade etmişler, hadislere muhâlefet etmediklerini ve mezhebin görüşlerinin hadislere dayandığını gösteren eserler ortaya koyma çabası içinde olmuşlardır. Erken dönemlerde kendini bu şekilde gösteren hadis merkezli ihtilâflar sonraki asırlarda zuhur edecek temel kaynaklar üzerinde de etkili olmuştur.

Tahâvî ve Beyhâkî'de Hadis (Şerhu Me'âni'l-Âsâr-Ma'rîfetü's-Sünen Örneği) isimli doktora tezinin kitaplaşmış hâli olan bu çalışmada yazar, Beyhâkî'nin Tahâvî'ye itirazları özelinde Hânefi-Şâfiî mezheplerinin fikhî görüşlerini dayandırdıkları hadisler üzerinde durarak mezheplerin teşekkülüne etki eden saikleri tespitte çalışmıştır. Çalışma giriş ve üç bölümden müteşekkildir.

Giriş bölümünde, mezheplerin oluşumunda sahâbe ihtilâfının önemli bir

role sahip olduğunu ifade eden yazar, bu ihtilâfların dinin asıl konuları üzerinde değil fer'î konularda olduğuna dikkat çekmiş ve mezheplerin doğuşuna etki eden diğer faktörlerden söz etmiştir. Fıkhi mezheplerin hadis temelli ihtilâflarının sebeplerini zikrederek ilerleyen bölümlerde netlik kazanacak olan mezheplerin hadislerle istidlal etme metodolojilerine bir nevi giriş yapmıştır. Mezhepler arasındaki rivâyet eksenli ihtilâfların, hadislerin tashihiinde benimsemiş oldukları usul farklılıklarından kaynaklandığına vurgu yapan yazar özellikle Şâfi mezhebinin hadisleri delil alırken Hanefî mezhebinin rey'e öncelik verdiği şeklindeki yaygın kanaatin çok da isabetli olmayan, fazla genellemeci bir görüş olduğuna dikkat çekmiştir (s. 15).

Yazar, Hanefî hadis literatürü açısından oldukça önemli bir konumda bulunan ve kapsam ve misyon açısından neredeyse mezhepte ilk örneklerden biri olan *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ın görünürde muhtelifü'l-hadîs ilmine dair bir kaynak mahiyeti arz etmesine rağmen arka plânda ehl-i rey ehl-i hadîs tartışmalarının ve başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî âlimlerin hadis konusunda yetersiz oldukları, hadisleri reyleriyle tevil ettikleri şeklindeki iddialara cevap niteliği taşıdığı kanaatinde. Zira söz konusu ithamlar Ebû Hanîfe'nin yaşadığı hicrî II. asırla sınırlı kalmamış sonrasında da mezhebin kurucu imamları ve âlimleri eleştiri oklarının hedefi olmaya devam etmişlerdir. Ortaya konan eserlerin ilki ve en önemlisi addedilebilecek *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'da Tahâvî, sadece mezhebinin usul ve görüşlerini zikretmemiş muhâliflerinin delillerine de yer vererek her iki tarafın hüküm istinbatında dayandıkları hadisleri mukayese etmiştir. Bu mukayeseyi mezhebinin görüşlerinin daha tercihe şayan olduğunu ortaya koyma gayesiyle yaptığını söylemek mümkündür (s. 16).

Ehl-i hadîse cevap niteliği taşıyan bu eser, Hanefî mezhebinin hadisten delillerini ihtiva etmesi ve İmam Şâfi'ye bazı konularda tenkitler yöneltmesi sebebiyle Şâfi âlimlerin de dikkatini çekmiştir. *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ın tetkikini ve kendi mezhebinin delillerinin doğruluğunu ispat görevini Şâfi muhaddis Beyhâki üstlenerek Tahâvî'ye cevap olarak *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*'ı telif etmiştir. Yazar zikri geçen iki eseri hicrî ilk üç asırdaki ehl-i hadîs ehl-i rey ihtilâfının bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Çalışmanın konusunu da bu iki eserde yer alan belli konular çerçevesinde iki mezhebin mukayesesi oluşturmaktadır. Bu mukayese mezheplerin sistemleşme ve yayılma dönemini göstermesi yönüyle de önemlidir.

Kitabın ilk bölümünde *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* ve *Ma'rifetü's-Sünen*'in telif gayeleri, metotları ve muhtevaları üzerinde durulmuştur. Tahâvî'nin eseri ile ilgili değerlendirmeler kısa tutulmuştur. Yazar bunu bilinçli olarak yaptığını zira *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* hakkında birçok çalışmanın bulunduğunu söylemiştir (s. 35). Bu eserin ahkâm konusunda birçok merfû, mevkûf ve maktu' rivâyet ihtiva etmesi yönüyle *Sünen* ve *Musannef* türlerine benzediğini zikreden yazar, eserin şerh özelliği sebebiyle onlardan ayrıldığına dikkat çekmiş ve Tahâvî'nin

fikhî konulardaki bütün hadisleri cem etme amacı taşımadığının altını çizmiştir.

Tahâvî, eserinde yirmi dokuz ana başlık altında birçok alt başlığa yer vermiştir. O, ilgili konularda öncelikle muhâliflerinin benimsediği rivâyetleri zikredip sonrasında Hanefî âlimlerin görüşlerine mesned teşkil eden rivâyetler üzerinde durmaktadır. Her iki grubun rivâyetlerini karşılaştıran Tahâvî, doğru manayı tesbite çalışıp neshe dair hususları ortaya koyma gayreti içinde olmuştur. Onun bazı konularda nazârî değerlendirmelerde bulunmasının rivâyetleri destekleyici bir unsur olduğundan söz eden yazar, Tahâvî'nin öncelikli yaklaşım ve tercihinin bu olmadığına vurgu yapmıştır. Yazarın bu çıkarımı Tahâvî'nin hadisleri değerlendirmede reyî asil olarak kullanmadığını göstermesi yönüyle önem arz etmektedir (s. 38).

Tahâvî ve Beyhâkî'nin eserlerinin değerlendirildiği ilk bölümde yazar, *Ma'rifetü's-Sünen* hakkında bir çalışmanın yapılmadığını göz önünde bulundurarak eseri ayrıntılı şekilde tanıtip tahlil etmiş ve eserin *Sünen* ve *Musannef* türlerine benzese de mahiyet olarak onlardan ayrıldığını ifade etmiştir. Zira Beyhâkî'nin eseri telif amacı Şâfiî'nin görüş ve delillerinin öğrenilmesini sağlamak ve Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ına cevap vererek iddialarını geçersiz kılabilmiştir.

Ma'rifetü's-Sünen'in mukaddimesinde Beyhâkî, Şâfiî'nin sünnetin vahiy kaynaklı ve bağlayıcı olduğuna dair görüşlerine yer vermiş ve onun hadis kabul şartlarını da zikretmiştir. Yazar bu şartların hadis usulü eserlerinde ele alınan konuların temelini oluşturduğuna dikkat çekmiştir.(s. 43). Beyhâkî'nin bazı konulardaki görüşlerine yer veren yazar, onun Irak bölgesinden de büyük muhaddisler çıkabileceği düşüncesinde olduğunu ancak ihtilâflı durumlarda Hicaz rivâyetlerinin öncelenmesini savunduğunu haber vermiştir. Bu bilgi ihtilâflı konularda Beyhâkî'nin tutumunu ortaya koyması yönüyle önemlidir. Burada üzerinde durulması gereken bir husus da Şâfiî'nin delillerine muhâlefet söz konusu olduğunda Beyhâkî'nin kendi kriterlerine aykırı davranarak Şâfiî'nin görüşünü destekleyen çok zayıf râvîlerin rivâyetini tercih etmesidir. Beyhâkî'nin bu tavrı bazı durumlarda mezhep taassubu içinde olduğunu göstermektedir (s. 58).

Hanefî mezhebinde *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ın konumu ne ise Şâfiî mezhebi için *Ma'rifetü's-Sünen*'in aynı önemi haiz olduğu tesbitinde bulunan yazar, Beyhâkî'nin eseri telif maksadını ve yöntemini 'Şâfiî'nin görüşlerini tesbit', 'Şâfiî'nin görüşlerine yer verme', 'hadislerin tahrirci', 'mütâbî' ve şâhidlerinin zikredilmesi', 'isnad tenkidi', 'muhteva tenkidi', 'muhâliflerinin görüş ve delillerini zikretme' başlıkları altında incelemiştir.

Yazar ikinci bölümde Beyhâkî'nin Tahâvî'ye itirazda bulunduğu atmış iki konu tespit etmiş ve son bölümde detaylı tahlil edeceği için altısı haricinde bunlardan elli altısını bu bölümde kısaca serdetmiştir. Konuları ele alırken

önce Tahâvî'nin benimsediği görüşü zikretmiştir. Sonrasında muhâliflerinin delil aldığı rivâyetlere dair açıklamalarına yer vermiştir. Tahâvî, söz konusu rivâyetlerin bazısının zayıf râvîlerden geldiğine, rivâyette geçen lafzın delâletinin farklı olduğuna, sahâbenin uygulamasının önemine vurgu yapmış ve bazı rivâyetlerin ise neshedildiğini dolayısıyla hüküm istinbatına elverişli olmadığını dile getirmiştir. Yazar, Tahâvî'nin delil aldığı rivâyetlerde 'asla irca' ve mekâsıdı öncelediğini, makbul âlimlerin mürsellerine yer verdiğini, te'vil ve hamle başvurarak rivâyetleri anlamaya çalıştığını belirtmiştir. Ele alınan mevzûlar incelendiğinde, Tahâvî'nin mezhep imamları ile aynı görüşte olduğu konular bulunmakla birlikte onlara muhâlefet ederek farklı görüş serdettiği durumlar da mevcuttur. Bu tutumuyla onun mezhep içinde müctehid konumunda görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu hal Tahâvî'ye özgü olmayıp mezhebin tavır ve usulünün bir sonucudur. Bu usul ile mezhep içinde birçok âlim müctehid olarak kabul edilmiştir.

Şafii mezhebine sıkı bağlılığı ile tanınan Beyhâkî'nin *Ma'rifetü's-Sünen*'inde Tahâvî'yi, Şâfiî mezhebinin delil aldığı rivâyetlerden bihaber olmak, muteber olmayan râvîlerin rivâyetine meyletmek, neshi destekleyen bir bilgi olmaksızın neshe başvurmak, zayıf rivâyeti neshte kullanmak, kendi ictihadıyla nesh tespitinde bulunmak, lafzın delâletini farklı manaya hamletmekle itham ettiği görülmektedir.

Yazar, Tahâvî ve Beyhâkî arasındaki ihtilâfların nasların algılanmasındaki farklılıktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Hanefî âlimlerin eleştirildikleri haber-i vâhidleri yorumlamada 'asla irca' yönteminin sanılanın aksine akla değil Kuran ve Sünnet'in maksadına arz olduğunu vurgulamıştır. Sünnetin tesbitinde Hanefî âlimlerin rivâyetlerin genelinden ve diğer delillerden hareketle sünnet mefhûmuna ulaşmaya çalıştıkları üzerinde durmuştur. Şâfiî mezhebinde ise her sahîh rivâyet sünnete taalluk etmekte ve rivâyetin zahiriyle amel meselesi gündeme gelmektedir. Bu durum ihtilâflarda lafızcı ve mekâsıdı yaklaşım olarak kendini göstermiştir. Yazar, Tahâvî'nin rivâyetlerin arasını cem ve telif edemediği durumlarda sahîh sünnetin çelişmeyeceği ilkesinden hareketle neshe başvurduğunu defaatle zikretmiştir. Beyhâkî, Tahâvî'yi rivâyetlerle ilgili nazârî değerlendirmelerde bulunmakla da itham etmiştir. Yazar, Tahâvî'nin nazârî değerlendirmeleri sonrasında zikrettiği rivâyetler sebebiyle onun yorumlarının asla dayandığını söylemektedir. Ona göre Tahâvî'nin itham edildiği durum rivâyetler arasında telif ve tercih yapabilme çabasıdır. Ne var ki Tahâvî'nin fikir yürütmede dayandığı deliller Şâfiî âlimlerce zayıf kabul edilebilmiştir (s. 148). Aslında ihtilâfların çıkış noktası da budur. Her iki mezhep muhâlifini kendi usulü çerçevesinde eleştirmiştir. Hal böyle olunca mezheplerin rivâyetleri delil getirmede ve muhâliflerinin delillerine itirazda kendi usulleri içinde ne kadar tutarlı olduğunun tesbiti önem arz etmektedir. Bu çalışma bir yönüyle de söz konusu iç tutarlılığı ortaya koyma gayretinin bir ürünüdür.

Üçüncü bölümde bir önceki bölümde ele alınan elli altı konudan farklı altı konu iki müellif öncesinde ve sonrasındaki âlimlerin görüşlerine yer verilerek geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Her iki mezhebin görüşüne mesned teşkil eden rivâyetlere tek tek yer verilmiş, rivâyetler üzerine yapılan isnad ve metin tenkitleri, mütâbî ve şahidleri, sahâbenin rivâyetle amel boyutu üzerinde titizlikle durulmuştur. Rivâyetleri değerlendirmede esas alınan bazı usul kaideleri hakkında önemli detaylara yer verilmiştir. Söz gelimi yazar, rivâyette tedlîsin râvînin mutlak hile yapması olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını, farklı saiklerle de tedlîse başvurulduğunu söylemiş ve İbrâhim en-Nehâî'nin şu sözüne yer vermiştir: “Ben falan kimseden hadis aldım diyorsam muhakkak ondan almışımdır. İsim zikretmiyorsam o hadisi bana kalabalık bir topluluk nakletmiştir.” Bu ifadenin erken dönemde tedlîsin farklı bir mahiyetinin olduğunu göstermesi yönüyle önemli olduğunu ifade eden yazar, müdellis râvînin dönemi ve hadisi naklederken kullandığı eda sigaları üzerinden bir sonuca varılması gerektiğini vurgulamaktadır (s. 240). Ziyâdetü's-sika konusunda Şâfiî âlimlerin râvînin hadisçi kimliğini esas aldıklarını, Hanefî âlimlerin ise râvînin hadisçi kimliğine ilaveten meseleye hâkim olması ve kavrayışının kuvvetli olması şartlarını ileri sürerek bazı kimseleri öncelediklerini söylemiştir. Sonuçta iki taraf da ziyâdetü's-sikayı belli şartlar dâhilinde kabul etmektedir (s. 342).

Son bölümde Tahâvî'nin mezhep içerisindeki konumu daha net olarak ortaya konulmuştur. Yazar, bazı konularda Tahâvî öncesi Hanefî kaynaklarda tesbit edilemeyen rivâyet ve değerlendirmelerin Tahâvî ile mezhebin delilleri arasında zikredilmeye başlandığını söylemiştir. Böylece mezhebin görüşlerine mesned teşkil eden rivâyetlerin sayısı artmış ve o, mezhebin kanaatini temellendiren âlim olarak tanınmıştır. Ayrıca bazı konular üzerine yapılan değerlendirmeler, Tahâvî ve öncesi kaynaklarda yer almayıp müteahhir Hânefî âlimlerce zikredilir olmuştur. Yazar bu durumun Hanefî hadis tenkit kıstaslarının teşekkülünün zaman içinde tamamlanmasına dair ipucu taşıdığına dikkat çekmiştir (s. 261). Zira mezhep erken dönemde neşet etmiş, tam teşekkülü ise tarihsel süreçte Hanefî âlimlerin katkıları ve zaman zaman itirazlarıyla gerçekleşmiştir.

Yazar, sayıca fazla ve kuvvetli karinelerin olduğu bazı konularda Hanefî mezhebinin farklı kanaate sahip olmasının altında ‘Kûfe ehlinin amelini’ öncelimenin yattığını söylemiştir. Zira Kûfe ekolünün temeli Hz. Ali, Abdullâh b. Mesûd gibi sahâbîlere dayanmaktadır. Bu sebeple mezhep diğer sahâbîlerden gelen delillere karşılık İbn Mesûd'un amelini merkeze almaktadır. Yazar, bu yaklaşımın İmâm Mâlik'in sünnet anlayışında etkili olan ‘Medîne ehlinin ameli’ ile benzerlik gösterdiğine dikkat çekmiştir (s. 322).

Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ihtilâfında hadislerin rolünü gösteren bu çalışma netice itibarıyla her iki mezhebin ortaya koyduğu hükümlerin hadislere dayandığını, zaman zaman her ikisinin de te'vile başvurup değerlendirmeler

ortaya koyduğunu göstermektedir. Hanefî âlimlerin itham edildiği bazı kriterlerin aslında hadis kabul şartlarının bir unsuru olduğu ortaya konmuştur. Verilen örnekler üzerinden bazen bir mezhebin o konudaki delillerinin daha kuvvetli olduğu tesbiti yapılırken bazı konularda ise diğer mezhebin öne sürdüğü gerekçenin daha tercihe şayan olduğu sonucuna varılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken husus her mezhebin delil aldığı rivâyetlerin kendi usulü çerçevesinde değerlendirilip anlaşılmaya çalışılması gerektiğidir. Kitapta Beyhâkî'nin, Tahâvî-Müzenî-Şâfiî tarîkıyla eserinde Tahâvî'nin birçok hadisine yer verdiğinin zikredilmesi mezheplerin birbirlerini tenkit ettikleri noktalar olsa da birbirlerinden beslendiklerini göstermesi yönüyle önemlidir. Bize düşen hadisleri anlama ve uygulama hususunda her iki anlayıştan da istifade edebilmektir.

Zeynep Sena YILMAZ (zeynepysilmaz637@gmail.com)
Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, KONYA